

Roma és nem roma fiatalok középiskolai továbbtanulása

KERTESI GÁBOR–KÉZDI GÁBOR

Bevezető

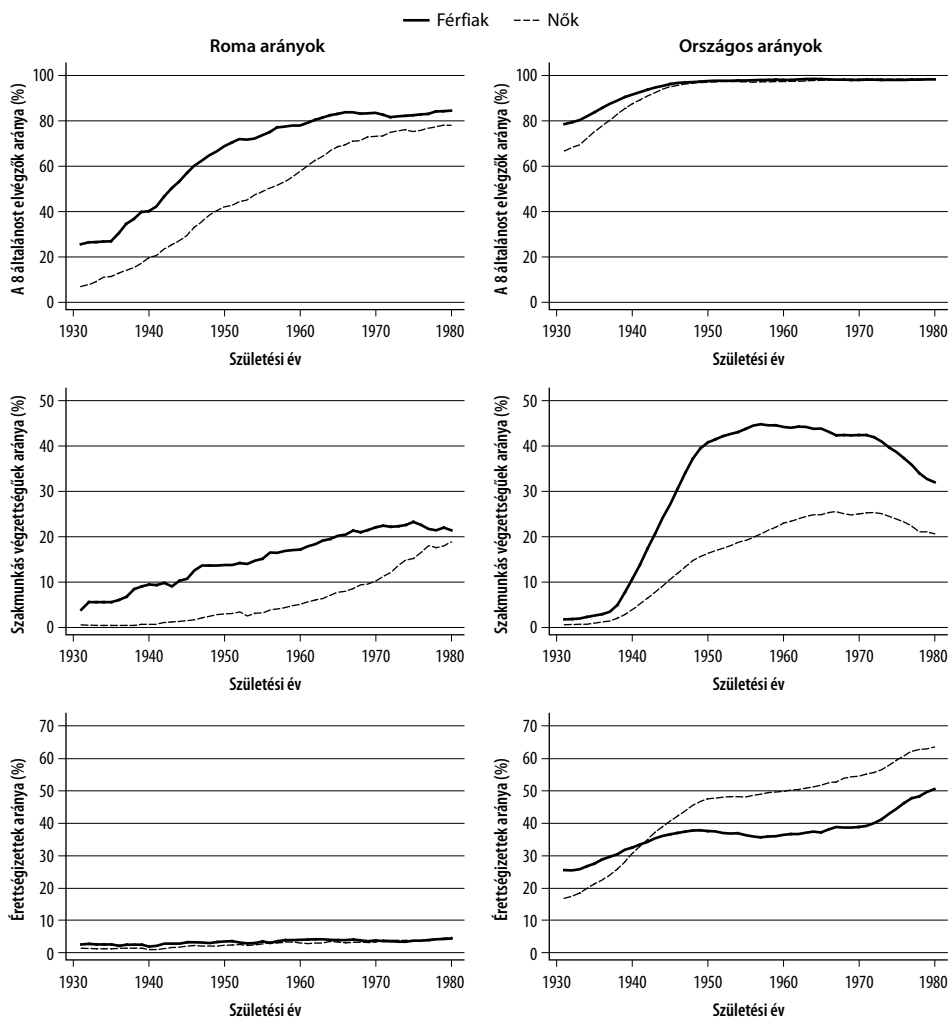
A magyarországi romák munkaerő-piaci hátrányai jól ismertek. A roma férfiak foglalkoztatási rátája nem éri el az országos átlag felét, a nőké a harmadát sem (Kertesi, 2005). A jelenség egyik legfontosabb oka a romák alacsony szintű és rossz minőségű iskolázottsága. Ebben a tanulmányban egy új, nagymintás panelfelvétel, a Tárki és az Educatio Kht. életpálya-felvétele alapján mutatjuk be a roma fiatalok lemaradását az általános iskola végén mérhető felkészültségben, a középiskolai továbbtanulásban és a középiskola első éveiben történő lemorzsolódás tekintetében.

A rendszerváltást megelőző évtizedekben a romák szinte teljes mértékben felzárkóztak az országos átlaghoz az általános iskola elvégzése tekintetében, és egyre nagyobb arányban tanultak tovább szakmunkásképző intézményekben. A roma tanulók aránya azonban elhanyagolható maradt az érettségít adó középiskolákban, és ennek megfelelően a felsőoktatásban is. Az 1. ábra a romák iskolázottsági trendjeit mutatja be a Kertesi–Kézdí (2005) nyomán. Az ábra a születési év szerinti befejezett iskolai végzettséget mutatja. Az ábrán látható utolsó, 1980-ban született korosztály 1998-ban volt 18 éves, az ő iskolai végzettségük így az 1990-es évek végi továbbtanulási és iskolaelvézési arányokat tükrözi. A roma arányszámok célzott roma felmérésekből származnak (Havas–Kemény, 1995; Kertesi–Kézdí, 1998; Kemény–Jankó–Lengyel, 2004), ezeket nem a nem roma arányokkal, hanem az országos átlagos arányokkal tudjuk összehasonlítani, amelyekben romák és nem romák egyaránt szerepelnek (a rendelkezésre álló országos felmérések ugyanis nem teszik lehetővé a roma identitású személyek megkülönböztetését).

Az elmúlt évtizedben a roma fiatalok aránya megnövekedett a szakképzésben és az érettségít adó középiskolákban is. Havas–Kemény–Liskó (2002) adatai alapján az 1990-es évek végén a befejezett általános iskolai végzettségű roma fiatalok 55–60 százaléka szakmunkásképzőben, 15–20 százaléka pedig érettségít adó középiskolában (zömében szakközépiskolában) tanult tovább. A Liskó (2002), (2005) által vizsgált középiskolás roma tanulóknak azonban csaknem 60 százaléka lemorzsolódott a 9–10. osztályban. A roma fiatalok továbbtanulási arányainak növekedése tehát nem feltétlenül jelent ugyanekkora növekedést a középiskolai végzettség tekintetében is. Kemény–Jankó (2004) mindezek ellenére azt valószínűsíti, hogy „a középiskolát végzettek aránya néhány év múlva mégis eléri vagy meg is haladja a 20 százalékot.” Az optimista forgatókönyv szerint tehát az ezredforduló után elindulhat a roma fiatalok felzárkózása a középiskolai végzettség terén, sokuk számára megnyitva a felsőfokú végzettség felé vezető utat.

1. ÁBRA

A felnőtt népesség befejezett iskolai végzettsége születési év szerint, romák és országos átlagok

Az alapadatok forrásai: romák: 1993/94. és 2003. évi cigányvizsgálat; Magyarország összesen: KSH 1993/94. és 2003/2004. évi munkaerő-felvétele. Az 1930–1940 között születettek iskolázottsági arányait az 1993. évi felvételekből becsültük, az 1940–1970 között születetteket az 1993. évi és 2003. évi felvételek átlagával, az 1970–1980 között születetteket a 2003. évi felvételekből. Az ábrák a megfelelő arányszámok mozgóátlagolással (± 5 év) simított idősorait mutatják.

Forrás: Kertesi–Kézdí (2005) 8.1. ábra.

A kérdés fontosságát nem lehet eléggé hangsúlyozni. A rendszerváltás utáni magyar társadalom egyik nagy jelentőségű eredménye az érettségit adó középiskolai végzettség tömeges elterjesztése, és ezzel az egyetem felé vezető út széles körű demokratizálása volt. Ebbe a folyamatba a kilencvenes években a roma fiatalok tömegei nem tudtak bekapcsolódni. Ha a helyzet nem változik, akkor a roma kisebbség munkaerő-piaci problémái a jövőben sem enyhülnek. Középiskolai vagy szakiskolai végzettség nélkül a mai Magyarországon gyakorlatilag lehetetlen stabil munkát találni. Valódi munkaerő-piaci értéke csak az érettséginek és az arra épülő felsőfokú végzettségnek van (Kertesi–Varga, 2005, Kézdi, 2004).

Vajon hogyan alakul ma, az ezredforduló utáni években a roma fiatalok középiskolai továbbtanulása? Milyen tényezők állnak a sikeres továbbtanulás vagy a lemorzsolódás hátterében? Tanulmányunk a TÁRKI–Educatio életpálya-felmérés első két hulláma alapján próbál képet adni a roma fiatalok továbbtanulásáról és első középiskolai éveiről.

Az életpálya-felmérés

Az életpálya-felmérés tízezer fiatal életét követi nyomon 2006 őszétől évi rendszerességgel. A felmérés alapja a 2006 májusában 8. osztályos tanulók sokasága, akik kitöltötték az országos kompetenciamérés szövegértési és matematikai tesztjeit, valamint családi háttérkérdőívét (a sokaság kiegészült a kompetenciatesztet nem, vagy más formában kitöltő sajátos nevelési igényű tanulókkal). A kiinduló minta tízezer fős. Mivel a felmérés egyik legfontosabb célja a középiskolai lemorzsolódás és általában az iskolai hátrányok elemzése, a mintában országos arányukhoz képest felül vannak reprezentálva az alacsonyabb teszt-eredményű és a sajátos nevelési igényű tanulók. Az elemzések során ezt az aránytalanságot megfelelő súlyok használatával kezeljük.

Az életpálya-felmérés első hullámában, 2006 őszén a mintába került tízezer fiatal részletes családi kérdőívet töltött ki. Az általános iskola elvégzése után továbbtanuló fiatalok ekkor 9. évfolyamosok voltak. A felmérés középpontjában a család szerkezetére és anyagi helyzetére, a megkérdezett tanulók kisgyermekkorára, egészségtörténetére, iskolatörténetére és középiskolai továbbtanulására irányuló kérdések álltak. A második adatfelvételi hullám elsősorban az iskolai pályafutásra, illetve az iskolai lemorzsolódás mechanizmusaira összpontosított. Az életpálya-felmérés a tervek szerint még legalább nyolc évig folyik, minden év őszén ugyanazon fiatalok és családjaik megkérdezésével.

A második adatfelvételnél az eredeti minta 90 százalékaival sikerült kitölttetni a kérdőívet. A mintacsökkenés nem teljes mértékben véletlenszerű, de a megfigyelhető ismérvekkel kapcsolatos összefüggések nem mutatnak egyértelmű képet a szelekciós torzítás irányáról. Azok, akik kimaradtak a felmérés második hullámából, nem térnek el jelentős mértékben a teljes mintától családi háttérük vagy nyolcadikos teszt-eredményeik és tanulmányi érdemjegyeik alapján, ám valamivel felülreprezentáltak közöttük a sajátos nevelési igényű tanulók, valamint a budapestiek és a közép-dunántúli régió lakói.

Az etnikai hovatartozás mérése

A roma fiatalok pályafutásának vizsgálatához szükséges az etnikai hovatartozás mérése, ám ez a mai Magyarországon problematikus és kényes kérdés. A 2001. évi népszámlálás adatai szerint a hazai roma nemzetiségű népesség lélekszáma 190 046 fő, ami a teljes népesség 1,9 százalékát jelenti (a 15–39 éves korosztályban az arány 2,3 százalék). A népszámlálásban romának tekintették azt a személyt, aki a nemzetiségére irányuló kérdésre a roma/cigány nemzetiség megjelölésével válaszolt. A legfrissebb társadalomtudományi kutatási eredmények alapján azonban jól ismert, hogy ez az adat durván alulbecsüli a hazai roma népességet, amely a legutóbbi megbízhatónak tekinthető célzott felmérés alapján 600 ezer főre, azaz a népesség 6 százalékára tehető (Kemény–Jankó–Lengyel, 2004). Mivel a romák körében a gyermekek száma lényegesen nagyobb, az időseké pedig lényegesen kisebb, mint a népesség egészében, a romák részaránya a fiatalabb korcsoportokban a 8-12 százalékot is elérheti.

Az életpálya-felmérés a megcélzott korosztályra nézve országosan reprezentatív felvétel, így a romákra célzott kutatások módszertanát nem követhette. Az etnikai hovatartozást ezért egyszerűen – és a népszámláláshoz hasonlóan – a nemzetiségi-etnikai hovatartozás megkérdezésével mérte. A kérdőív azonban két ponton is eltért a népszámlálás által alkalmazott módszertől. A kevésbé jelentős eltérés a megfogalmazásban volt: az etnikai hovatartozásra külön felhívta a figyelmet. A 2001. évi népszámlálás megfogalmazásában a kérdés így hangzott: „Mely nemzetiséghez tartozónak érzi magát?” Az életpálya-felmérésben pedig így: „Országunkban az emberek sokféle nemzetiséghez vagy etnikumhoz tartoznak. Ön milyen nemzetiségűnek tartja magát elsősorban?” A fontosabb eltérés abban állt, hogy az életpálya-felmérés a magyarországi nagymintás adatfelvételek közül először lehetővé tette a *kettős identitás* vállalását, rákérdezve a „másodsorban” vállalt nemzetiségi identitásra is. A felmérés további kérdéseket tartalmazott a család nemzetiségi-etnikai összetételéről, és ezeket a kérdéseket az első mellett a második adatfelvételi hullám is tartalmazta. Ebben a tanulmányban a megkérdezett fiatalok etnikai hovatartozásának megállapításához (az első adatfelvételi hullám alapján) az apák és anyák első- és másodsorban vállalt identitását vesszük alapul. Az eredményeket az 1. táblázat mutatja.

1. TÁBLÁZAT

Az elsősorban vagy másodsorban önmagukat romának tartó szülők aránya (százalék)

	Anya	Apa	Anya vagy apa
Elsőként jelölte meg a roma identitást	2,7	2,9	3,2
Másodikként jelölte meg a roma identitást	2,8	2,8	3,8
Egyik esetben sem jelölte meg a roma identitást	94,5	94,3	93,0
Összesen	100,0	100,0	100,0

Forrás: Tárki–Educatio életpálya-felmérés első hullám, saját becslések.

Jól látható, hogy a másodsorban vállalt identitás alapján a roma szülők aránya legalább ugyanakkora, mint az elsősorban vállalt identitás alapján. A kettős identitás vállalásának lehetősége az önmagukat romának tekintő szülők számát legalább megkétszerezi. A kettős identitás tartalma, az identitás, illetve a mérés időbeli stabilitása, valamint a családok etnikai összetétele olyan kérdések, amelyekkel ebben a tanulmányban nem foglalkozunk. A továbbiakban azokat a tanulókat tekintjük romának, akiknél legalább az egyik szülő (ha csak egyszülős a család, akkor az egyetlen együtt élő szülő) elsősorban vagy másodsorban romának tartotta magát az első adatfelvételben. Az ilyen tanulók száma a kezdeti tízezres mintában 795 fő volt, ami a megfelelő súlyokkal tekintve, a romák közel 8 százalékos arányát jelenti. Ez valamivel alatta marad az előzetes becslések alapján várt arálynak, de megközelíti annak alsó határát, és esetszámban is részletesen elemezhető mintát ad.

Általános iskolai eredményesség

A nyolcadikos teszteredmények tekintetében a roma tanulók hátránya igen jelentős. A 2. táblázat a nyolcadikos (nem sajátos nevelési igényű) tanulók standardizált olvasási és matematikai teszteredményeit mutatja be (országos átlag = 0, országos szórás = 1). A táblázat az adatokat etnikai hovatartozás és nem szerinti bontásban mutatja.

A roma tanulók csaknem egy egész szórásésséggel alacsonyabb eredményeket érnek el az olvasási kompetenciateszten. Lemaradásuk a matematikai teszten még jelentősebb, valamivel több, mint egy szórásésség. Olvasáskészség tekintetében a nyolcadikos lányok

2. TÁBLÁZAT
Nyolcadikos teszteredmények nem és etnikai hovatartozás szerint – standardizált értékek
(országos átlag = 0, szórás = 1)

	Roma tanulók	Nem roma tanulók	Eltérés
Olvasáskészség			
Fiúk	-1,11	-0,22	-0,89
Lányok	-0,82	0,21	-1,03
Összesen	-0,96	-0,01	-0,95
Matematika			
Fiúk	-0,95	0,06	-1,01
Lányok	-1,18	-0,03	-1,15
Összesen	-1,07	0,02	-1,09

Forrás: Tárki–Educatio életpálya-felmérés első hullám, saját becslések.

jobb eredményeket érnek el, mint a fiúk mindkét etnikai csoportban. A nemek közötti különbségek a roma tanulók esetében valamivel kisebbek, ennek megfelelően a fiúk között valamivel kisebbek, a lányoknál valamivel nagyobbak az etnikai különbségek. A matematikai teszteredmények mindennek a tükörképét mutatják: itt a lányok teljesítenek valamivel rosszabbul. A nemek közötti eltérés megint kisebb a romák között, és ennek megfelelően itt a lányok esetében kisebb valamivel a roma–nem roma különbség.

A 3. táblázat szerint az egyes tantárgyi eredmények szintjében jelentős eltérések találhatók, a roma–nem roma különbségek azonban figyelemreméltóan stabilak. A tantárgyi eredmények hat tizeddel alacsonyabbak a roma tanulók körében, a magatartás- és szorgalmi osztályzatok négy tizeddel. Az átlagok közötti különbség öt tized. A roma és nem roma fiatalok év végi osztályzatai között mutatkozó nyers különbségek azonban gyakorlatilag teljes mértékben megmagyarázhatók az olvasás-szövegértési és matematikai teszteredményeikkel. (A regressziókban a szövegértési és matematikai teszteredmények átlagát, különbségét és ezek négyzeteit szerepeltettük). Ezek alapján a kompetenciamérés által vizsgált készségek etnikai különbségei gyakorlatilag teljes mértékben lefedik a matematika és a magyar nyelv és irodalom osztályzatokban kifejeződő készségek etnikai különbségeit. Meglepőbb, hogy a tanulmányi átlag etnikai különbségének döntő részét is lefedik. Jelentősebb eltérés a magatartás osztályzatban marad, ám az is jelentős mértékben, csaknem negyedére csökken a kompetenciaeredmények kontrollálása után. Az eredmények megerősítik a teszteredményekben tapasztalt etnikai különbségek jelentőségét. A teszteredmények etnikai különbségéhez vezető folyamatok feltárása további kutatást igényel.

3. TÁBLÁZAT

Roma és nem roma tanulók nyolcadik év végi osztályzatai

Nyers különbségek, illetve az olvasási-szövegértési és matematikai teszteredmények kontrollálása után fennmaradó különbségek (sajátos nevelési igényű tanulók kihagyva)

	Matematika	Magyar nyelvtan	Magyar irodalom	Magatartás	Szorgalom	Átlag
Roma tanulók	2,8	3,1	3,2	3,8	3,5	3,3
Nem roma tanulók	3,4	3,6	3,8	4,2	3,9	3,8
Nyers roma–nem roma különbség	–0,65 (0,03**)	–0,59 (0,03**)	–0,59 (0,04**)	–0,42 (0,03**)	–0,43 (0,03**)	–0,53 (0,03**)
A teszteredmények kontrollálása után fennmaradó roma–nem roma különbség	0,00 (0,03)	–0,03 (0,03)	–0,04 (0,04)	–0,13 (0,03**)	0,00 (0,03)	–0,06 (0,03*)

Megjegyzés: Zárójelben a heteroszkedaszticitás-robosztus standard hibák.

* 5 százalékos szinten szignifikáns, ** 1 százalékos szinten szignifikáns.

Forrás: Társi–Educatio életpálya-felmérés első hullám, saját becslések.

Továbbtanulás

A már nyolcadikban is gimnáziumba járó tanulók számára a nyolcadik évfolyam utáni továbbtanulás kérdése természetesen egészen másképpen vetődik fel, mint a nyolcosztályos általános iskolába járók számára. A roma tanulók közül gyakorlatilag senki nem járt nyolcadikos korában gimnáziumba (a mintabeli arány 0,1 százalék volt), szemben a nem roma tanulók 7,3 százalékaival (Budapesten ugyanezek az arányok: 0, illetve 14,5 százalék).

A nyolcadik osztályt a kompetenciatesztet írt tanulók 99,5 százaléka sikeresen befejezte. Évismétlésre a tanulók 0,5 százaléka (a roma tanulók 1,2 százaléka) kényszerült. A nyolcadik osztályt a 2005/2006. tanévben sikeresen befejező tanulók továbbtanulási arányait mutatja a 4. táblázat.

4. TÁBLÁZAT
Továbbtanulási arányok, a nyolcadik évfolyamot sikerrel elvégzők százalékában (2006. ősz)

	Roma tanulók	Nem roma tanulók	Eltérés
Nem tanult tovább	6	0	+6
Szakiskola	55	22	+33
Szakközépiskola	29	42	-13
Gimnázium	10	36	-26
Összesen	100	100	0

Megjegyzés: a továbbtanuló diákok ekkor 9. évfolyamosok voltak.

Forrás: Társki-Educatio életpálya-felmérés első hullám, saját becslések.

A továbbtanulási arányok igen magasak: országosan 98 százalékosak. Az etnikai különbségek azonban számottevők: a roma fiatalok 6 százaléka, a nem roma fiatalok kevesebb mint 1 százaléka nem tanult tovább sehol nyolcadik után. A továbbtanuló roma fiatalok többsége (55 százalék) szakiskolában folytatta tanulmányait, kisebb része szakközépiskolában (29 százalék), 9. osztályban pedig csak 10 százalékuk járt gimnáziumba. A nem roma fiataloknak ezzel szemben kevesebb mint egynegyede tanult szakiskolában, több mint 40 százaléka tanult szakközépiskolában, 36 százaléka pedig gimnáziumban.

A kompetenciaeredmények és a továbbtanulás összefüggését a 4. táblázatban bemutatott továbbtanulási alternatívák egyenkénti valószínűségét magyarázó lineáris valószínűségi modellekben vizsgáltuk. Először azt a kérdést tettük fel, hogy a roma és a nem roma fiatalok közötti továbbtanulási különbségek mennyiben tudhatók be a sajátos nevelési igényű (*sni*) státusban, a kompetenciaeredményekben és az általános iskolai tanulmányi eredményekben tapasztalható különbségeknek. Becsült egyenleteink a következők voltak:

$$\Pr(\text{tovt} = j) = \alpha_0^j + \alpha_1^j R_i \quad (1)$$

$$\Pr(\text{tovt} = j) = \beta_0^j + \beta_1^j R_i + \beta_2^j k_i + \beta_3^j k_i^2 + \beta_4^j d_i + \beta_5^j d_i^2 + \beta_6^j sni_i \quad (2)$$

$$\Pr(\text{tovt} = j) = \gamma_0^j + \gamma_1^j R_i + \gamma_2^j k_i + \gamma_3^j k_i^2 + \gamma_4^j d_i + \gamma_5^j d_i^2 + \gamma_6^j sni_i + \sum_{l=1}^j \gamma_{6+l}^j 0_{li} \quad (3)$$

ahol az i index az egyént, a j index a továbbtanulás irányát jelzi

(0 = nem tanul tovább, 1 = szakiskolában, 2 = szakközépiskolában 3 = gimnáziumban tanult tovább),

$R_i = 1$, ha az illető roma tanuló és 0, ha nem,

k_i az olvasási és matematikai kompetenciaeredmény átlaga,

d_i az olvasási és matematikai kompetenciaeredmény különbségének abszolút értéke,

$sm_i = 1$, ha az illető sajátos nevelési igényű tanuló volt nyolcadikban, és 0, ha nem,

o_i pedig az l -edik tantárgyból kapott nyolcadikos év végi osztályzat (matematika, magyar nyelv és irodalom, magatartás, szorgalom és év végi átlag, lásd a 3. táblázatot).

A részletes eredményeket a *Függelék F1. táblázata* tartalmazza. Itt csak a roma együtthatók ($\alpha_1, \beta_1, \gamma_1$) becslült értékeit és standard hibáit mutatjuk be. A függő változókat 0 és 1 kétértékű változó helyett 0 és 100 értékkel szerepeltettük, a becslült roma együtthatók így a roma–nem roma különbségeket százalékos formában adják meg.

A nyers különbségek a 4. táblázatban bemutatott különbségekkel egyenlők. A kompetenciaeredmények hatásának kontrollálása utáni különbségek (abszolút értékben) jóval kisebbek ennél, különösen a szakiskolai és a gimnáziumi továbbtanulás esetén. Ez azt jelenti, hogy a teszteredményekben mutatkozó jelentős etnikai különbségek sokban magyarázzák a továbbtanulási különbségeket. Mindezek ellenére jelentős etnikai különbségek maradnak a továbbtanulásban ezek után is, amit a 8. osztályos tanulmányi eredmények hatásának kiszűrése sem befolyásol érdemben (5. táblázat).

A kompetenciaeredmények sokat magyaráznak etnikai különbségekből, és természetesen magával a továbbtanulással is összefüggnek (lásd az *F1. táblázat* megfelelő együtthatóit). A kompetenciaeredmények és a továbbtanulás kapcsolatát ezért részletesebben is megvizsgáltuk. Külön regressziókat becsltünk a roma és a nem roma fiatalokra, amelyekben az egyes továbbtanulási valószínűségeket vizsgáltuk egyetlen változó, az olvasási és a matematikai kompetenciaeredmény átlaga függvényében. Az összefüggéseket nem parametrikus

5. TÁBLÁZAT

A roma és nem roma fiatalok közötti továbbtanulási különbségek (százalék)

	Nem tanult tovább	Szakiskolában tanult tovább	Szakközépiskolában tanult tovább	Gimnáziumban tanult tovább
Nyers különbségek	6,0 (0,9**)	32,9 (2,6**)	-12,9 (2,3**)	-26,0 (1,6**)
Kontrollált különbségek: sni, kompetencia	4,6 (0,8**)	10,1 (2,6**)	-10,9 (2,5**)	-3,8 (1,5**)
Kontrollált különbségek: sni, kompetencia, jegyek	4,5 (0,9**)	8,8 (2,3**)	-10,2 (2,5**)	-3,2 (1,4*)

Megjegyzés: Zárójelben a heteroszkedaszticitás-robosztus standard hibák.

* 5 százalékos szinten szignifikáns, ** 1 százalékos szinten szignifikáns.

Forrás: Tárki–Educatio életút-felmérés első hullám, saját becslések. További részletekről lásd a *Függelék F1. táblázatát*.

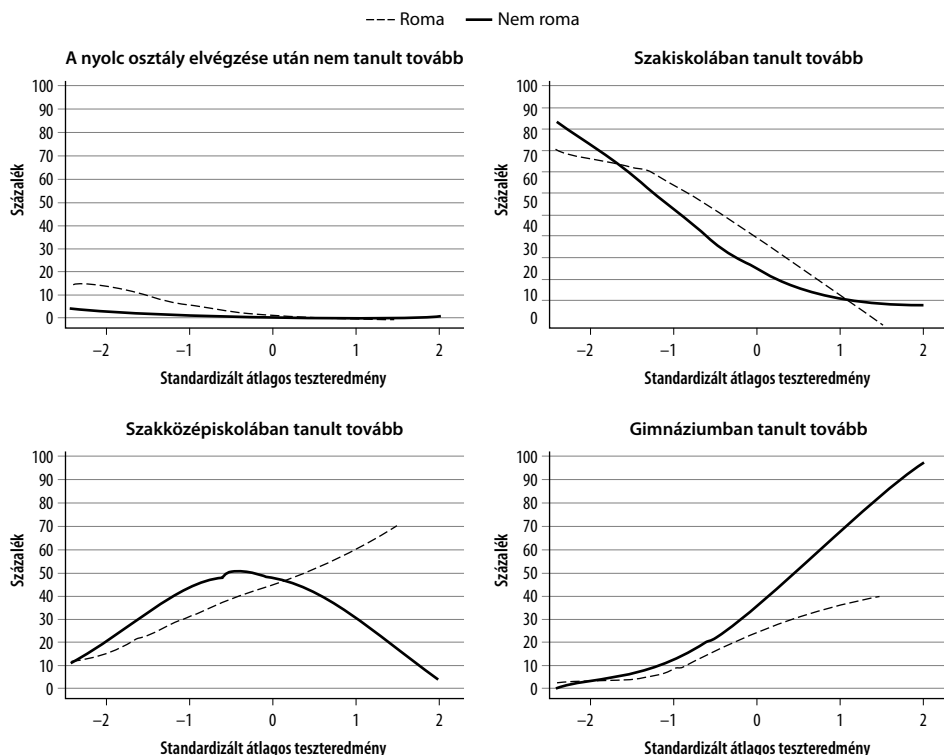
regresszióval becsültük, ami az adott kompetenciaeredményhez tartozó százalékos továbbtanulási valószínűségeket a függvényforma megkötése nélkül mutatja be.

A nem parametrikus regressziók eredményeit a 2. ábra mutatja. A grafikonokon látható, hogyan változnak a továbbtanulás irányát előrejelző valószínűségek a teszteredmények átlagának függvényében. Az ábrák a standardizált kompetenciateszt-eredmények $-2,4$ és $+2$ közötti szórásintervallumát vizsgálják. Ebben a tartományba esik a tanulók 98 százaléka. A $-1,5$ szórásintervallum alatti és $+1,5$ szórásintervallum feletti eredmények kiemelkedően rossznak, illetve kiemelkedően jóknak számítanak.

A grafikonok tanúsága szerint a kompetenciaeredmények eltérő szerepet játszanak a roma és nem roma fiatalok továbbtanulásában. Magának a továbbtanulásnak a valószínűségét mind a roma, mind a nem roma nyolcadikosok körében hasonlóan befolyásolják.

2. ÁBRA

A továbbtanulási valószínűségek alakulása a kompetenciaeredmények (olvasási és matematikai teszteredményeinek átlaga) függvényében, roma és nem roma fiatalokra külön

Megjegyzés: a vízszintes tengelyen a kompetenciaeredményeket a teljes sokaságra jellemző szórásintervallumokban mérjük.

Forrás: Társki–Educatio életpályafelmérés első hullám, saját becslések. Nem parametrikus *lowess* regressziók.

Az alacsony kompetenciaeredmények tartományában a nagyon gyenge teszteredmények növelik annak valószínűségét, hogy a tanuló a nyolc osztály elvégzése után nem tanul tovább. A romák gyerekeknél azonban ez az összefüggés erősebb, mint a nem roma tanulók esetében. A kompetenciaeredmények szakiskolai továbbtanulásra gyakorolt hatása mind a roma, mind a nem roma fiatalok között negatív. A kapcsolatot egy konvex görbe írja le a nem roma tanulók esetében, de közel lineáris a romák esetében, vagyis a közepesen teljesítő roma fiatalok inkább tanulnak tovább szakiskolában, mint a közepesen teljesítő nem roma fiatalok.

Jelentős eltéréseket tapasztalunk azonban az érettségit adó középiskolák tekintetében. Szakközépiskolába a nem roma tanulók közül leginkább a közepes, átlag körüli teszteredményű nyolcadikosok kerülnek. A roma fiatalok szakközépiskolai továbbtanulási valószínűsége ezzel szemben nagymértékben és gyakorlatilag lineárisan nő a teszteredmények függvényében. A legjobb eredményű roma tanulók továbbtanulási iránya a szakközépiskola, míg a legjobb eredményű nem roma tanulók továbbtanulási iránya a gimnázium. Az igazán jó eredményű roma fiatalok inkább tanulnak tovább szakközépiskolában, mint gimnáziumban: az átlagnál 1,5 szórásegységgel jobb teszteredményű roma tanulók 70 százaléka megy szakközépiskolába, és csak 30 százaléka megy gimnáziumba. Nem roma fiatalok esetén ugyanezek az arányok rendre 20 százalék és 80 százalék.

Mindez azt mutatja, hogy a nem roma fiatalok esetében rendkívül erőteljes kompetenciaalapú szelekció zajlik: a gyenge eredményűek iskolája a szakiskola, a közepeseké a szakközépiskola, a jó eredményűeké a gimnázium. A roma fiatalok esetében azonban a kompetenciaeredmények szerinti szelekció másképpen működik. A szakiskola esetükben nemcsak a rosszabban teljesítők, hanem a közepes eredményűek továbbtanulási iránya is. A jobban teljesítők nagyobb része szakközépiskolába, kisebb része gimnáziumba kerül. Hogy mindez mért alakul így, az további szisztematikus kutatást igényel.

Lemorzsolódás a középiskola első és második osztálya között

A Tárki–Educatio életpálya-felmérés második adatfelvételi hullámának alapján képet kaphatunk a 10. osztály közepére bekövetkezett lemorzsolódások és iskolaváltások mértékéről. Az eredményeket a 6. táblázat mutatja.

6. TÁBLÁZAT

Lemorzsolódási arányok a 9. és 10. osztály között – etnikai hovatartozás és kilencedikes iskolatípus szerint (százalék)

Iskolatípus a 9. osztályban	Roma fiatalok	Nem roma fiatalok	Összesen
Szakiskola	8,9	2,6	3,7
Szakközépiskola	4,0	0,3	0,5
Gimnázium	2,8	0,1	0,1
Összesen	7,1	0,8	1,2

Forrás: Tárki–Educatio életpálya-felmérés első és második hullám, saját becslések.

A tizedik osztály közepéig kevesen morzsolódnak le. A szakiskolákból a roma tanulók 9 százaléka, a nem roma tanulók 3 százaléka marad ki; szakközépiskolákból és gimnáziumokból a roma tanulók 3-4 százaléka, a nem roma tanulók közül pedig gyakorlatilag senki sem (0,3, illetve 0,1 százalék) morzsolódik le a tizedik évfolyam közepéig.

A lemorzsolódás ugyan kis jelentőségű, a kilencedik és tizedik évfolyam között azonban többen váltottak iskolát. A 7. táblázat bemutatja, hogy a roma tanuló körében jelentős lefelé irányuló mobilitás figyelhető meg. A roma szakközépiskolások csaknem 30 százaléka szakiskolába kerül 10. osztályra, míg a nem roma szakiskolásoknál ez az arány csak 9 százalék. Ráadásul a nem roma tanulók esetében ugyanekkora (10 százalék) a felfelé (szakiskolából szakközépiskolába) irányuló mobilitás, a roma tanulóknál viszont ez a felét sem teszi ki (4 százalék). Míg a nem roma gimnazisták mindössze 4 százaléka kerül alacsonyabb szintű iskolatípusba 10. osztályra, addig a 9. osztályos roma gimnazistáknak 9 százaléka szakiskolában, 6 százaléka pedig szakközépiskolában tanul tovább 10. osztályban. Mindez előrevetíti a roma–nem roma különbségek további növekedését az iskolatípusok szerinti továbbtanulásban, és a roma tanulók nagyobb arányú lemaradását valószínűsíti végzéskor az érettségit adó középiskolákban, mint amit a 8. évfolyam elvégzése után, a beiratkozások alapján megfigyelhetünk.

7. TÁBLÁZAT

Iskolatípus-váltási arányok a 9. és 10. osztály között – etnikai hovatartozás és a 9. osztály iskolatípusa szerint (százalék)

Iskolatípus a 9. osztályban	Iskolatípus a 10. osztályban			összesen
	szakiskola	szakközépiskola	gimnázium	
	Roma tanulók			
Szakiskola	94	4	2	100
Szakközépiskola	29	68	3	100
Gimnázium	9	6	85	100
	Nem roma tanulók			
Szakiskola	89	10	1	100
Szakközépiskola	9	89	2	100
Gimnázium	1	3	96	100

A lemorzsolódott fiatalokat a felmérés során megkérdeztük a lemorzsolódás közvetlen okairól is. A válaszok megoszlását a 8. táblázat mutatja be. A leggyakrabban megjelölt ok az „egyéb”, ami között olyanok szerepelnek, mint „külföldre ment sportolni”, de olyanok is akadnak, mint például „nem tetszettem az osztályfőnöknek”. A többi ok közül a túl sok hiányzás, a rossz tanulmányi eredmények, az értelmetlenség érzése, valamint a szabadabb életforma vonzása a leggyakrabban választott ok. A közvetlen pénzügyi és egyéb költségek (túl költséges volt, nem tudták a kollégiumot fizetni, sokat kellett utazni) aránya viszonylag alacsony.

A roma és nem roma fiatalok között több figyelemreméltó különbség mutatható ki a lemorzsolódás szubjektív okai tekintetében. Ahogy a megkérdezett roma fiatalok látják:

a lemorzsolódásukban jóval nagyobb szerepet játszanak a hiányzások, de nem a betegség miatti hiányzások. Ez arra utal, hogy a romák lemorzsolódása inkább év közbeni, és inkább előzi meg hosszabb hiányzási periódus. A másik szembetűnő különbség a gyermek születése, terhesség, családalapítás mint megjelölt ok tekintetében tapasztalható: az iskolából kimaradt roma fiatalok 23 százaléka jelölte meg ezt az okot, míg a nem romák esetében az arány 10 százalék alatt maradt. A harmadik figyelemreméltó különbség az, hogy a kimaradások okaként a magas költségeket inkább a nem roma fiatalok jelölték meg.

8. TÁBLÁZAT

A 9. és 10. osztály közötti lemorzsolódás közvetlen okaként említett válaszok megoszlása (százalék)

A lemorzsolódott fiatalok által megjelölt okok	Roma fiatalok	Nem roma fiatalok	Eltérés
Egyéb ok	58	36	+22
Túl sokat hiányzott egyéb ok miatt	43	24	+19
Rosszak voltak a tanulmányi eredményei	41	36	+5
Úgy érezte, nincs értelme	34	30	+4
Szabadabb életformát akart élni	29	24	+5
Gyermeke lett, saját családja lett, terhes lett	23	9	+14
Dolgozni akart	19	29	-10
Eltanácsolták az iskolájából egyéb okból	15	15	0
Fegyelmi problémái voltak	14	7	+6
Túl sokat hiányzott betegség miatt	13	11	+2
18 éves elmúlt, már nem iskolaköteles, és nem akart iskolába járni	12	11	+1
Az iskola túl költséges volt (utazás, tankönyv stb.)	9	16	-7
Az iskola túl messze volt, sokat kellett utazni	7	8	-1
Családjának szüksége volt rá, hogy otthon segítsen (háztájiban, testvérekre kell vigyázni stb.)	6	10	-4
Szülei elváltak, vagy más konfliktus volt a családban	5	4	+1
Eltanácsolták az iskolájából alkohol- vagy drogfogyasztás miatt	3	1	+2
Másik iskolába küldték, de nem akart oda járni	3	1	+2
Iskoláját megszüntették, más iskolával összevonták, és nem akart a másik iskolába járni	2	0	+2
Eltanácsolták az iskolájából rendőrségi ügy miatt	0	1	0
A család elköltöztött olyan környékre, ahonnan nem tudott iskolába járni	0	1	-1
Megbetegedett, vagy betegsége súlyosbodott	0	1	-1
Iskolájában megszüntették azt a képzési formát, amelyre járt, és nem akart más iskolába járni	0	1	-1
Nem tudták a kollégiumot fizetni	0	2	-2

Megjegyzés: a roma fiatalok gyakoriságainak csökkenő sorrendjében.

Forrás: Társi–Educatio életpálya-felmérés első és második hullám, saját becslések.

Összegzés

A TÁRKI–Educatio életpálya-felmérésének első két adatfelvételi hullámára támaszkodva, új adatokon mutattuk be a roma fiatalok ezredforduló utáni középiskolai továbbtanulási helyzetét. Az elemzést a 10. osztály első félévéig eljutott (vagy el nem jutott) tanulók vizsgálatára alapoztuk, akiknek a helyzetét 8. évfolyamos koruktól fogva követtük nyomon. A tanulók etnikai hovatartozását szülei nemzetiségi identitása alapján határoztuk meg. Az életpálya-felmérés egyik újdonsága az volt, hogy a nemzetiségre irányuló kérdésben megengedte a kettős identitást vállalását is. Szülei nemzetiségi önbevallása alapján ily módon a roma fiatalok aránya a mintában közel 8 százalékos lett.

Kimutattuk, hogy a 8. osztályos roma tanulók kompetenciateszt-eredményei egy egész szóráségséggel alacsonyabbak, érdemjegyeik pedig átlagosan fél jeggyel alacsonyabbak, mint nem roma társaiké. A tanulmányi eredményekben látható roma–nem roma különbségek nagy része megmarad akkor is, ha azonos kompetenciaeredményekkel rendelkező roma és nem roma tanulókat hasonlítunk össze egymással. Ez származhat a kompetenciatesztek által nem vagy más súllyal reprezentált készségek különbségeiből, de származhat az általános iskolák diszkriminatív gyakorlatából is.

A nyolcadik osztály elvégzése után a roma tanulók 8 százaléka nem tanul tovább, szemben a nem roma tanulók 1 százalékával. A roma tanulók 58 százaléka tanul tovább szakiskolában, szemben a nem roma tanulók 23 százalékával, 26 százaléku tanul tovább szakközépiskolában, 8 százaléku pedig gimnáziumban (nem roma társaiknál ezek az arányok 42, illetve 34 százalék). Érettségit adó középiskolában tanul tehát tovább a nem roma fiatalok háromnegyede, míg a roma fiataloknak alig több mint egyharmada.

A 10. osztály közepéig a lemorzsolódás, a minta egészét tekintve, ritka esemény. Az etnikai különbségek azonban számottevők: a roma tanulók 7 százaléka, a nem roma tanulók 1 százaléka morzsolódik le. A roma tanulók magasabb lemorzsolódási arányának okai között szerepel a lányok korai terhessége, gyermekvállalása, de a teljes különbségnek ez csak kis részét magyarázza. A roma középiskolások között mindemellett igen jelentős az alacsonyabb szintű oktatási intézménybe irányuló iskolaváltás, ami a nem roma fiatalokra jóval kevésbé jellemző.

Az életpálya-felmérés következő adatfelvételi hullámai alapján teljesebb képet kaphatunk a roma tanulók lemaradásának mértékéről. A részletesebb elemzések hozzájárulhatnak ahhoz, hogy megértsük, milyen módon halmozódnak fel felnőtt korra az iskolai hátrányok, és milyen tere van a közpolitikának e kedvezőtlen folyamatok megfordításában.

HIVATKOZÁSOK

- HAVAS GÁBOR–KEMÉNY ISTVÁN (1995): A magyarországi romákról. *Szociológiai Szemle*, 5. évf. 3. sz.
- HAVAS GÁBOR–KEMÉNY ISTVÁN–LISKÓ ILONA (2002): *Cigány gyerekek az általános iskolában*. Oktatókutatató Intézet–Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest.
- KEMÉNY ISTVÁN–JANKY BÉLA (2004): Késésben és lemaradóban. A cigányok és az iskola 2003-ban. Beszélő 9. sz. <http://beszelo.c3.hu/04/09/11kemeny.htm>.
- KEMÉNY ISTVÁN–JANKY BÉLA–LENGYEL GABRIELLA (2004): *A magyarországi cigányság, 1971–2003*. Gondolat Könyvkiadó, Budapest.
- KERTESI GÁBOR (2005): Roma foglalkoztatás az ezredfordulón. Megjelent: *Kertesi Gábor: A társadalom peremén*. Osiris, Budapest, 173–204. o.
- KERTESI GÁBOR–KÉZDI GÁBOR (1998): *A cigány népesség Magyarországon*. Dokumentáció és adattár. Socio-typo, Budapest.
- KERTESI GÁBOR–KÉZDI GÁBOR (2005): A foglalkoztatási válság gyermekei. Roma fiatalok középiskolai továbbtanulása az elhúzódó foglalkoztatási válság idején. Megjelent: *Kertesi Gábor: A társadalom peremén*. Osiris, Budapest, 247–312. o.
- KERTESI GÁBOR–VARGA JÚLIA (2005): Foglalkoztatás és iskolázottság Magyarországon. *Közgazdasági Szemle*, 7–8. sz. 633–662. o.
- KÉZDI GÁBOR (2004): Iskolázottság és keresetek. Megjelent: *Fazekas Károly–Varga Júlia (szerk.): Munkaerő-piaci tükrök, 2004*. MTA Közgazdaságtudományi Intézet–OFA, Budapest, 43–49. o.
- LISKÓ ILONA (2002): *Cigány tanulók a középfokú iskolákban*. Kutatás közben sorozat, 234. kötet. Oktatókutatató Intézet, Budapest.
- LISKÓ ILONA (2005): *A roma tanulók középiskolai továbbtanulása*. Kutatás közben sorozat, 268. kötet. Felsőoktatási Kutatóintézet, Budapest.

FÜGGELÉK

F1. TÁBLÁZAT
Részletes regressziós eredmények.
Lineáris regressziós modellek az egyes továbbtanulási irányok valószínűségére – teljes minta

	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)	(8)	(9)	(10)	(11)	(12)
<i>R</i>	6,0 (0,9)**	32,9 (2,6)**	-12,9 (2,3)**	-26,0 (1,6)**	4,6 (0,8)**	10,1 (2,6)**	-10,9 (2,5)**	-3,8 (1,5)**	4,5 (0,9)**	8,8 (2,3)**	-10,2 (2,5)**	-3,2 (1,4)*
<i>k</i>					-0,6 (0,1)**	-18,1 (0,7)**	-6,9 (0,8)**	25,7 (0,5)**	-0,5 (0,2)**	-6,3 (0,7)**	-7,2 (0,9)**	14,0 (0,7)**
<i>k</i> ²					0,7 (0,2)**	3,5 (0,5)**	-9,4 (0,5)**	5,1 (0,4)**	0,7 (0,2)**	4,2 (0,4)**	-9,2 (0,5)**	4,3 (0,3)**
<i>d</i>					-0,1 (0,1)	-1,8 (1,0)	-3,4 (1,1)**	5,2 (0,8)**	0,0 (0,1)	-0,4 (0,9)	-3,2 (1,1)**	3,6 (0,8)**
<i>d</i> ²					0,1 (0,1)	-0,3 (0,7)	-0,4 (0,9)	0,6 (0,7)	0,1 (0,1)	-0,3 (0,6)	-0,4 (0,9)	0,6 (0,7)
<i>sni</i>					2,2 (0,8)**	22,5 (2,8)**	-16,2 (2,9)**	-8,5 (1,3)**	2,3 (0,8)**	23,7 (2,8)**	-15,4 (2,8)**	-10,6 (1,2)**
<i>o_mat</i>									0,3 (0,2)	-3,7 (1,0)**	1,3 (1,2)	2,2 (0,9)*
<i>o_nyt</i>									0,5 (0,2)*	-2,1 (1,6)	-0,9 (1,8)	2,6 (1,1)*
<i>o_irod</i>									-0,1 (0,2)	-4,4 (1,5)**	0,3 (1,8)	4,3 (1,1)**
<i>o_magat</i>									-0,2 (0,2)	-2,0 (1,1)	4,5 (1,4)**	-2,4 (0,8)**
<i>o_szorg</i>									-0,2 (0,2)	4,7 (2,1)*	-7,8 (2,3)**	3,3 (0,9)**
<i>o_atlag</i>									-0,8 (0,5)	-14,4 (2,1)**	4,4 (2,3)	10,8 (1,5)**
Konstans	0,4 (0,1)**	21,8 (0,9)**	42,2 (1,1)**	35,6 (1,0)**	-0,6 (0,2)**	16,2 (1,2)**	51,7 (1,4)**	32,6 (0,9)**	2,0 (1,0)*	99,7 (5,2)**	43,6 (5,7)**	-45,3 (3,6)**
Élemszám	8751	8751	8751	8751	8751	8751	8751	8751	8751	8751	8751	8751

Megjegyzés: az (1), (5), (9) egyenlet függő változója: a nyolc osztály elvégzése után nem tanult tovább; a (2), (6), (10) egyenlet függő változója: szakiskolában tanult tovább; a (3), (7), (11) egyenlet függő változója: szakközépiskolában tanult tovább; a (4), (8), (12) egyenlet függő változója: gimnáziumban tanult tovább. A függő változókat kétértékű változókként (0 vagy 100 értékkel) szerepeltettük. A magyarázó változókról lásd a továbbtanulásról szóló fejezet egyenleteihez fűzött értelmező megjegyzéseket.

Zárójelben a heteroszkedaszticitás-robosztus standard hibákat tüntettük fel.

* 5 százalékon szignifikáns, ** 1 százalékon szignifikáns.

Forrás: Életpálya-felmérés első és második hullám.